

»ŠMARIJSKI ŠOMAŠTER«

Zmaga Kumer

Sodobna folkloristika ne priznava kakovostne razlike med narodno in ponarodelo pesmijo. Okoliščina, da je prva anonimna, drugi pa poznamo avtorja, še ne pomeni, da je prva bolj pristna od druge. Tisto, kar odloča, je raba, razmerje pevcev do posameznega primera. Če postane neka pesem za daljšo dobo sestavni del repertoarja ljudskih pevcev, če si jo tako popolnoma prisvojijo, da se začenjajo porajati variante, potem ima vso pravico, da jo upoštevamo kot pristno ljudsko pesem, pa čeprav bi poznali ustvarjalca besedila in melodije.

Ena takih pesmi je »Šmarijski šomašter«, zgleden primer za individualno stvaritev, ki je postala splošna last, se iz kraja nastanka razširila daleč naokrog ter zaživila v več variantah.

O avtorju pesmi vemo tole: »Šmarijski šomašter« je bil vzdevek Matevža Kračmana, organista in učitelja v Šmarju pri Ljubljani. Rodil se je na Sapu pri Šmarju leta 1773, postal ok. 1790 organist in cerkovnik v Šmarju, leta 1793 je začel tudi poučevati. Vendar je bil že naslednje leto odpuščen in se preselil v Kostanjevico. Leta 1804 se je vrnil v Šmarje, kjer je spet učil do 1847. Tega leta je prosil za odpust iz službe v korist sinu Mateju, ki se je bil izšolal za učitelja. Prošnji so ugodili in Matevž Kračman se je poslovil od šole, hkrati pa še od orgel. Umrl je leta 1854, star 80 let. — Kot učitelj Kračman ni užival posebnega ugleda, pač pa so ljudje cenili njegove orglarske zmožnosti in pesniško nadarjenost. Verzi so se mu delali kar gredoč in baje je imel navado po pridigi zapeti v verzih, kar je duhovnik malo prej govoril. Zlagal pa je tudi pesmi o svetnikih, farnih patronih, o umrlih faranih, o sebi in svojih nadlogah itd. Kajpak napeva najbrž ni dolgo »tuhtal«, ampak zaokrožil, kakor mu je prišlo na misel, bolj ali manj preprosto, da se je le prileglo besedilu. Svojih pesmi ni zapisoval; menda se mu ni ljubilo ali se mu ni zdelo važno. Nekaj jih je zapisal njegov tovariš »selski mežnar«, čigar pravega imena ne vemo. Sicer pa so se pesmi ohranile kar po ustnem izročilu, saj so jih ljudje radi povzemali. Kračmanovo zlaganje pesmi zanje ni bilo nekaj novega; bili so tega vajeni že od njegovega predhodnika Jožefa Ambrožiča, ki je šel iz Šmarja službovat v Dobrepolje, kjer je pozneje užival podoben sloves Andrej Kančnik. Nekatere pesmi teh treh, v pravem pomenu besede ljudskih pevcev-ustvarjalcev so se ohranile do današnjega

dne in so postale sestavni del pevskega repertoarja zlasti po Dolenjskem, čeprav so se zanesle tudi drugam.¹

Prav pesem »Šmarijski šomašter« je segla prek meja šmarske fare. Kračman jo je bil zložil v spomin svojemu sinu Franceljnu, ki je bil od vseh njegovih otrok glasbeno najbolj nadarjen in je zato njegova zgodnja smrt očeta zelo prizadela.²

Doslej je bila ta pesem zapisana oziroma zvočno posneta 15-krat v raznih krajih Slovenije: razen v Šmarju /A/ (gl. Pevec XIV/1935, priloga 4, zps. Jožef Rozman), še v Mateni pri Igu /B, C/ (GNI³ O 4005, zps. Fr. Kramar 1908 in Pevec XIV/1935, priloga 4, zps. isti), pa tudi v Kamniku /Č, D, E/ (GNI O 6540 in 6541, zps. Fr. Stele 1910 in SŽ⁴ 224, zps. J. Mazovec), v Begunjah pri Cerknici /F/ (GNI O 11.224, zps. M. Kabaj), na Oblokah /G/ (GNI Ko 330, zps. I. Kokošar), v Vipavi /H/ (GNI 15.027, zps. T. Marolt 1953), v Križah pri Tržiču /I/ (GNI M 22.740, zvočni posnetek 1958), v Lipi nad Blagovico /J/ (GNI M 24.792, zv. posn. 1961), v Jakovdolu pri Vranskem /K/ (GNI M 24.982, zv. posn. 1962), v Keblju pri Oplotnici /L/ (GNI O 3314, zps. J. Lešnik 1908), v Vel. Laščah /M/ (Kuhač⁵ II/797) in v Žigmaricah pri Sodražici /N/ (GNI M 26.919, zv. posn. 1964).

Kramarjev zapis iz Matene ima opombo, da je pesem zapel Kračman za ofertorij pri črni maši za rajnega sina in hčer. Čeprav po vsebini nikakor ni cerkvena, je v skladu s tedanjimi razmerami v naših podeželskih cerkvah vendar v Šmarju ostala na koru; baje so jo peli še sredi 19. stol.⁶ Ljudstvu se je morala hitro priljubiti, da se je do konca stoletja zanesla že v cerkljanske hribe⁶ in na Pohorje. Po besedilu in melodiji se zapisi prav toliko razlikujejo drug od drugega, da jih smemo šteti za variante. Izjema je le primer N, ki ima povsem drugačno melodijo. Nasanke variant je zanesljivo znamenje, da se pesem ni širila s prepisovanjem, ampak po ustrem izročilu ter da se je razmeroma hitro popolnoma udomačila in postala enakovredna anonimnim ljudskim pesmim. To se je zgodilo tem laže, ker je Kračman koval svoje verze po zgledu ljudskih pesmi: metroritmični obrazec njegovega verza je v tem primeru distih daktilskega šesterca in peterca, ki je eden izmed treh ustaljenih tipov naših poskočnic.⁷

Ko pregledujemo zapise pesmi »Šmarijski šomašter«, se nam porodi vprašanje, kateri neki bi mogel biti najbližji izvirniku in kakšne spremembe je doživel pesem od svojega nastanka do danes.

¹ SBL s. v. Kračman Matevž; V. Steska, Šmarski šomašter Kračman Matej. Pevec XIV/1935.

² Steska o. c., str. 5. in 13.

³ Arhiv Glasbeno narodopisnega instituta v Ljubljani.

⁴ J. Glonar, Stare žalostne, Ljubljana 1939.

⁵ Fr. Kuhač, Južno-slovjenske narodne popievke, II. Zagreb 1879.

⁶ Gl. poročilo Ant. Gruma o organistih v Lipoglavu nad Šmarjem. Cerkv. Glasbenik 1. 48/1925, str. 144.

⁷ Kokošarjevi zapisi, čeprav niso vedno datirani, so večinoma iz zadnjih desetih let prejšnjega stoletja.

⁷ V. Vodusek, Alpske poskočne pesmi v Sloveniji. Rad kongresa folklorista Jugoslavije na Bledu, VI, Ljubljana 1960, str. 63.

Izvirnega zapisa pesmi ne poznamo in je vprašanje, ali je sploh obstajal, ko pa Kračman svojih pesmi ni zapisoval. Morda se mu ni zdelo važno, da bi se ohranile, ali pa je zaupal ljudskemu izročilu. Le-to trdi o »Šmarijskem šomaštru«, da ga je Kračman zapel »1831 za ofertorij pri črni maši za ravnka svoja otroka Franceljna in Manico«.⁸ V mrliskih knjigah šmarske fare je zapisano, da je Mariana (= Manica) Kračman umrla 12. 8. 1830, Franc (= Francel), pa 24. 10. 1830, le dva meseca kasneje.⁹ Potemtakem je prav mogoče, da bi pesem nastala leta 1831, ko se je brala črna maša za obletnico smrti. Prvi so jo slišali Kračmanovi rojaki v Šmarju in se je kajpak tudi prvi oprijeli. Kaj je zato bolj naravnega, kot da iščemo izvirniku najbližjo obliko najprej med šmarskimi ljudskimi pesmimi.

Zal pa je iz Šmarja doslej znan le primer A, ki ga je Jožefu Rozmanu zapela Marija Činkole-Gliha, rojena v Šmarju 1864,¹⁰ enajst let po Kračmanovi smrti. Če se je pesmi naučila v otroških letih, kot se večkrat primeri, je bilo to v času, ko je bil v Šmarju spomin na Kračmana še zelo živ. Med takrat živečimi Šmarčani je bilo prav gotovo še nekaj takih, ki so bili slišali pesem peti samega avtorja. In vendar Rozmanovemu zapisu ne moremo prav verjeti, četudi je po sami prvi kitici težko zanesljivo presojati neko pesem. Nadaljnjega besedila Rozman ali ni izročil v objavo, ali pa ni bilo upoštevano, kajti tisto, ki je natisnjeno v Pevcu v članku V. Steske, spada h Kramarjevemu ižanskemu primeru. Nezaupanje vzbuja pri Rozmanovem zapisu dejstvo, da je kitica besedila šestvrstična in da se v melodiji ponovita prvi dve frazi, čeprav se to značaju melodije nič ne prilega.

Vsi drugi zapisi podajajo besedilo bodisi v štirivrstičnih kiticah iz dveh daktiških distihov 6 + 5 ali v dvovrstičnih kiticah z enajstzložnimi daktiškimi verzi, kar je pravzaprav isto, le da je distih pisan kot en verz. Te napake zapisovalcem ni zameriti. Ravnali so se po pravilu, da je v ljudski pesmi posamezni verz tudi že stavek. Ker je pri Kračmanu za stavek neredko potreben kar distih, so pač menili, da morajo v tem primeru pisati enajsterec namesto distiha 6 + 5. Po obliku besedila je torej šmarska varianta nedvomno dalj od izvirnika kot vse druge, ki so si v tem pogledu bistveno enake. Kitica izvirnika je bila prav gotovo štirivrstičnica 6565.

Težje je zanesljivo ugotoviti prvotno besedilo po vsebinski plati. Najbrž je obsegalo tiste kitice, ki jih vsebujejo vsi zapisi in ki pomenijo nekaksno ogrodje pesmi. Skoraj vsi zapisi se ujemajo v prvih štirih kiticah, potem se bolj ali manj razhajajo, na koncu pa spet ujemajo. Kajpak vrstni red kitic ni vedno enak. Glede na to, da se tudi v nebistvenih kiticah skladata Kramarjev zapis iz Matene /B/ in Kokšarjev z Oblok /G/, med katerima je kakšni dve desetletji časovne razlike in dokaj kilometrov razdalje — pri tem pa je Matena dosti blizu Šmarja — sodimo,

⁸ Gl. opombo Fr. Kramarja k njegovemu zapisu GNI O 4005 (B).

⁹ Pismeno sporočilo župnika Čadeža z dne 15. 12. 1965, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.

¹⁰ Gl. Pevec XIV/1935, priloga 4.

da je morala biti pesem po vsebini prvotno nekako taka, kot sta tadva zapis. Oba primera sta hkrati vsebinsko najpopolnejši varianti. Vse druge so bodisi krajše ali pa imajo za vsebino nepomembne dodatne kitice. Zapis iz Begunj pri Cerknici /F/ npr. celo popolnoma zaide na stranpot, ker že po 3. kitici preskoči v besedilo ljubezenske pesmi *Imel sem ptičico* (Štrekelj, II/1694-95, prim. tudi II/1691-93), pač zaradi enakega ritma in asociacije ob besedah *Imel sem sineka* . . .

Da bi se bolje videlo, kako se razni zapisi ujemajo ali razhajajo, postavimo tri primere vštric in jih primerjajmo. Številke v oklepajih pomenijo vrstni red kitic v vsakem posebej.

(B)

iz Matene

(H)

iz Vipave

(Č)

iz Rudnika p. Kamniku

(1) Šmarski je šumašter
taku gavuru:
Groznu sm žalostn,
ne vem kaj b sturu.	(1) Šmarønski šulmašter
sam je govoru:
Silno səm žalostən,
ne vem kaj b sturu.	(1) Šmarijski šumešter
tako j govoru:
Kdo bo v ti žalosti
men pogovoru.
(2) Imu sm sineka
pa sm ga zgubu,
revni sudaški stan,
ta m ga je vmuru.	(2) Meu sem engá sinú,
kterga sem lubu,
reuni soldaški stan
ga m je vmuru.	(2) Jest sem nga sina mu,
pa sem ga zgubu,
revni sovdaški stan,
ta m ga je vmoru.
(3) Men so sosedje bli
tulk nevoščivi:
v revni sudaški stan
so m g phnili.	(3) Drugi soldati so
bili srditi
ud kruha soldaškega
so ga pahnili.	(3) Moji sovražniki
so mu to strili,
od kruha v soldaški stan
so ga pahnili.
(4) On je pr muski biv,
je muzicirov,
pa je švah v parsh biv,
se je frderbov.	(4) On je pər muski biu,
pa je muzcirou,
pa je švoh prsi biu,
se je frderbov.	(4) Biv je pri muzki tam,
sez muzicirov,
pa je biv v prsih slab,
se je ferderbov.
(5) Kumej je biv sudat
anga pu lejta,
začev j slavu jemati
ad tega svejta.		
(6) Zdej pa bolan leži,
milo zdihuje,
Manca pr nem kleči
in ga miluje.		(5) Pol leta bolan leži,
milo zdihuje,
Ančka do smrti
za njemu žaluje.
(7) Francel dvaindvajset let
soje mladosti,
Manca pa sedemnajst,
tu rejs nej dosti.	(5) Francəl star dvejset let
narlepš mladuosti,
Ančka pa sedemnajst,
to še ni duosti.	

- (8) Francel je dober biv,
vsm je adpustu,
men je pa rokco dav,
v večnost se spustu.
- (9) Njem sa se orgelce
lpu glasile,
zdej bda pa te roke
v britafi gnile.
- (10) Buh ti dej večno luč!
Lub muj sin Francel;
Manci pa Ilka nūč,
nebeški krancel.
- (11) Zdej bta pa vkp oba
tam počivala,
ankat na sodni dan
skupej ustala!
- (6) Kak so se milo mu
orgle glasile,
oh zdaj mu bojo pa
v grobu segnile.
- (7) Bog ti daj večno luč,
ljubi moj Francel,
Ančki pa za pomoč
nebeški krancelj.

Kakor je preprosto besedilo te pesmi, tako tudi v melodiji ni nič izumetničenega. Izvirnika sicer ne poznamo, a predstavo o njem si lahko ustvarimo na podlagi zapisov, ker je — čeprav se ne ujemajo popolnoma — pri vseh v glavnem enaka melodična linija, harmonsko ogrodje in ritem. Melodija se iz tonike požene preko trizvoka v dominanto, se spusti navzdol, spet povzame — tokrat na toniki — tik pod prejšnjim vrhom in se ustavi v polkadenci na dominanti. Druga fraza je enaka, le da se začne navadno na dominanti, konča pa redno prek dominante na toniki. Ritem je v vseh primerih tridelen (včasih zmotno pisan kot 6/8 takt), kar pač ustreza daktilski meri besedila.

V podrobnostih se melodije kajpak razhajajo, kakor je razločno videti iz priložene preglednice.¹¹ Npr. v začetku druge faze si melodija v primerih Č, G, H, I privošči skok, ki poveča celotni tonski obseg kar za terco. Primera K in L začenjata prvo frazo umirjeno, ne v loku, ki je značilen za vse druge. Ponekod se včasih pojavijo kratki melizmi zaradi prehajalnih in menjalnih tonov, npr. v 3. in 4. taktu primerov G in H. Spremembe nastanejo tudi v ritmu. Npr. v 2. taktu prve fraze primera H so enakomerne osminke, v Č je ritem na istem mestu punktiran, v I pa je kvintola. Podobno se spreminja ritem tudi v kadenci. V treh primerih (Č, F, I) se druga fraza ponovi, kot je to večkrat v ljudski pesmi. Nasprotno pa je edini šmarski zapis (A) s ponovitvijo prve fraze izjema, kakršne so v ljudski pesmi redke. Tudi primer J je nenavaden, saj obsega eno samo frazo, tako da je šele s ponovitvijo mogoče zajeti vso kitico besedila; ker se primer J melodično ne razlikuje od drugih variant, je ocitno le okrajšava sicer rabljene melodije, ne pa morda kakšna bolj arhaična oblika. Te in take spremembe se pojavljajo vselej, kadar se neka

¹¹ V preglednici nista upoštevana primera M in N, ker je prvi v drugem delu ritmično zmeden, rekonstrukcija pa bi bila le ugibanje, medtem ko ima N svojo melodijo.

melodija širi od ust do ust, iz kraja v kraj. Čeprav je vsak pevec prepričan, da poje natanko tako kot je slišal, se melodija zaradi petja sčasoma vendar preoblikuje in nekega dne se znajdemo pred vrsto variant, ki sicer izhajajo vse iz iste korenine, a imajo vsaka svoje lice, bolj ali manj različno od izvirnika.

Čeprav sta za ljudsko pesem nujno potrebna besedilo in melodija, tako da ne moreta obstajati drug brez drugega, vendar ni nujno, da je isto besedilo vedno le v zvezi z eno melodijo. Nasprotno, zamenjava enega ali drugega je v ljudskem izročilu vsakdanji pojav in le redka so pesemska besedila, ki bi imela eno samo melodijo. Pri takem nehote pomislimo, ali ni morda melodija nastala hkrati z besedilom oziroma ali ni bila »narejena« nalašč zanj. Eden takih primerov je gotovo pesem o »Šmarijskem šomaštru«. Izročilo pravi, da jo je Kračman *zapel* šmarskim faranom. Ljudje so se torej seznanili z besedilom in melodijo kot z nečim, kar spada skupaj; pojem nove pesmi je obsegal določeno besedilo hkrati z določeno melodijo. Zato je pesem sčasoma dobila variante, niso pa besedila vezali na drugačno melodijo. Vsaj doslej še nismo našli takega primera.

Kračman najbrž ni imel namena ustvariti pesem, ki naj bi jo njegovi rojaki prepevali kot ljudsko, vendar ji je »naredil« melodijo v duhu ljudskih in ne morda v slogu izumetničenih organistovsko-cerkvenih. Dokaz za to so primeri ljudskih pesmi, ki se pojо na sorodne melodije. Npr.

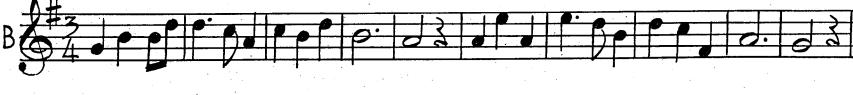
GNI O 9217 (iz Jhana na Gorenjskem)

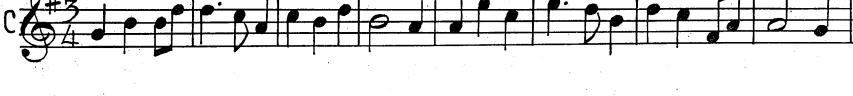

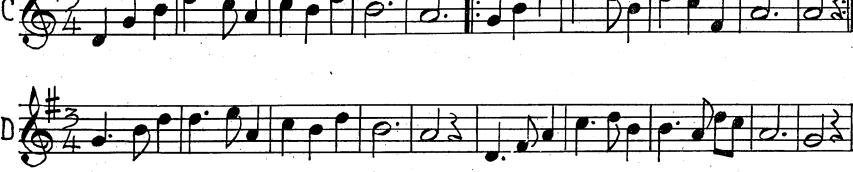
Prva melodija je v resnici varianta »Šmarijskega šomaštra«, kot se vidi iz primerjave z drugo, z zapisom B, vendar verjetno ni z njo v neposredni zvezi. Pesem je tekstovno malo pomembna, hkrati pa ne toliko vsakdanja, da bi jo vsakdo kadarkoli prepeval. Razen tega je iz krajev, kjer pesmi o »Šmarijskem šomaštru« verjetno ne poznajo (vsaj doslej tam še nismo našli variante), in torej ni mogla prevzeti melodije od nje, ampak je zares domaća.

Po vsem tem sodimo, da Kračman ni zavestno uporabil ljudske melodije za svojo pesem, ampak mu je bila taka pač blizu, ker je bil sam človek iz ljudstva. Prav zato njegova pesem ni ostala samo priložnostna osebna izpoved prizadetega očeta, ampak je postala »Šmarijski šomašter« ena izmed splošno slovenskih ljudskih pesmi, ob katerih komaj še kdo misli na avtorja in okoliščine, v katerih je nastala.

A

B

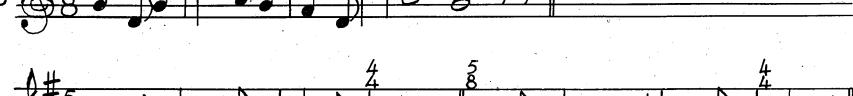
C

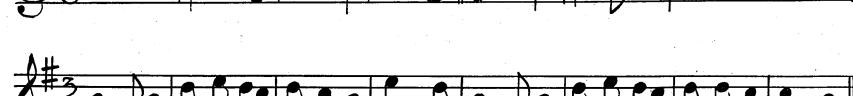
D

E

G

H

I

J

K

SUMMARY

The subject is a song composed by the organist and teacher Matevž Kračman at Šmarje near Ljubljana and sung by him in church during the requiem for the anniversary of the death of his son and daughter. There is a short account of Kračman and of the circumstances in which the song was written and sung. A survey follows of the different versions surviving to-day among folk-singers. An attempt is made by textual and melodic comparison to elucidate the original text and tune which have not survived. The authoress concludes that Kračman did not make use of a folk-tune but that his tune was so close to folk-melodies (as is proved by related melodies from areas where Kračman's songs are unknown) that in spite of the unimportant and essentially personal text it has been adopted by the people, has spread far and wide and has survived as a folksong until the present day.